

# ÅRBOK FOR KARMSUND



MUSEET FOR HAUGESUND OG BYGDENE

Årshefte 1966 - 76

Haugesund 1976

---

Worum's Trykkeri A/S

# MUSEETS RISØY-REGISTRERING

## MÅL OG ARBEIDSMÅTE

*Av Anne Louise Gjesdal Christensen  
og Carl Egil Buch.*

Det vakte atskillig oppsikt i det fredelige boligmiljøet på Nord-Risøy da fire ungdommer sommeren 1974 stadig ble å se mellom husene med blokker, skjemaer og fotografiapparat. I løpet av vel tre august-uker ble det fotografert, tegnet og spurt. Hva var det egentlig som foregikk?

Forhåpentligvis fikk de fleste som stilte seg dette spørsmålet et svar allerede i registreringsperioden. En av de viktigste kildene til kunnskapen man var ute etter, var nemlig beboerne selv. Gjennom kontakten med dem ble det anledning til å spre solid informasjon om arbeidet som var igang.

Vi som utførte arbeidet kunne ikke annet enn undre oss over hvor motivert jevne byboere i dag er for å stille seg og sitt til disposisjon for et registreringsarbeide som vårt, og over hvor lett man innser at slikt arbeide har verdi. De store inngrepene bymiljøer i vår tid utsettes for på den ene siden, og debatten i massemediane på den andre, har øket publikums forståelse for at forskning, selv innen noe så dagligdags som et alminnelig bomiljø, er av betydning for at vi skal kunne få kontroll over samfunnsutviklingen.

Registreringen ble arrangert av Haugesund museum. Det var diskusjon omkring Haugesund Mekaniske Verksteds ekspansjonsplaner som lå bak initiativet til undersøkelsen. Siden produksjonen slik forholdene i dag er vanskelig kan foregå rasjonelt, har H.M.V. et sterkt behov for å utvide sitt areale. I tråd med generalplanens prinsipp utkast fra 1967, som forutsetter hele Risøys strandkant nytt til industriformål, kjøper bedriften derfor opp eiendommer i området. De fleste eiendommene klar gjøres i første omgang for lagring av plater. Verkstedets ekspansjonsplaner kan ikke realiseres uten å få følger for boligområdet midt på øyen. En rekke hus i randsonen må rives og et tilsvarende antall tilstøtende eiendommer vil få bruksverdien forringet. Et amputert boligområde vil antakelig også fungere annerledes enn området gjør i dag. Innbyggene vil måtte føre til endringer i miljøet som helhet. Til nå har Risøy vært kjent som et meget godt boligstrøk med velutviklet identitetsfølelse hos beboerne.

Museets ønske var å dokumentere forholdene på øyen slik de var før endringene



*Undersøelsesområdet på nord-Risø. Sjøbusbebyggelsen mot vest var revet på registreringstidspunktet.*

for alvor satte inn som et eksempel på et typisk sørvestnorsk trebymiljø. Dette ble mulig ved at H.M.V. stilte kr. 10 000 til disposisjon for en etnologisk registrering i boligmiljøet. Haugesund Kommune bevilget kr. 2 000 til formålet. Resten av utgiftene kunne museet selv dekke. Mag.art. Anne Louise Gjesdal Christensen ble engasjert til å planlegge og å lede arbeidet sammen med museets konservator. Ellers deltok stud.mag.art. Gustav Rossnes og stud.mag.art. Unni Sandsdalen i registreringen.

Registreringens hovedemne kan uttrykkes i denne problemstillingen: Hvilke aktiviteter rommer boligområdet på Risøy? Særlig ble det lagt vekt på å fange inn de materielle omgivelsenes betydning for aktivitetsnivå og aktivitetstyper. Sett i et annet perspektiv kunne man uttrykke registreringens mål slik: Å kartlegge det materielle miljøet på Risøy med tanke på de handlingene miljøet er skapt som ramme om, og med tanke på de handlingene det krever eller fører til. Sosial aktivitet som ikke har forutsetninger i de materielle omgivelsene ble også søkt kartlagt i en viss utstrekning.

Handlinger, hendelser, opplevelser arter seg forskjellig. Vi kan rubrisere dem slik:

1. Hendelse mellom mennesker og ting. Eks.: å slå en plen.
2. Hendelse mellom mennesker: Eks.: En samtale.
3. Hendelse mellom menneske — ting — menneske. Eks.: Samarbeidssituasjoner. Å hjelpe naboen å reise en stige.
4. Opplevelser som visuelle inntrykk gir. Eks.: Syn av hus, hage, gate.

Siden Risøy når en ser bort fra strandbeltet, er et nesten rent boligområde, var aktiviteten som foregikk der begrenset. Alt som knyttet seg til arbeidslivet og som det ville være sentralt å belyse i et byområde med funksjonsblanding, d.v.s. med bolig- og ervervsvirksomhet side om side, falt her utenfor. Det dreiet seg altså om relativt få handlinger. Desto viktigere var det å avdekke disse handlingenes karakter. På denne måten ville vi kunne belyse hvilke muligheter et område som Risøy gir for livsutfoldelse og hvorledes menneskene som bor der møtes.

Særlig viktig ble det å dokumentere aktivitetene i det gamle boligstrøket med tanke på å sammenlikne Risøy med et boligområde av yngre dato og en annen fysisk utforming. Andre by- og bebyggelsestyper vi kunne se trebyen Risøy i motsetning til var:

1. Den gamle trebyen med funksjonsblanding.
2. Den åpne villabyen.
3. Borettslagmiljø i rekkehus eller blokk.
4. Brakkeby.

Det som i første tilfelle måtte være av interesse å belyse var arten og graden av aktivitet. I det andre tilfellet måtte det være bruken av fortauet og gårdsrommene. I det tredje tilfellet måtte bruken og vedlikeholdet av det egne huset interessere. Hvilken egeninnsats kreves for å holde bebyggelsen på et akseptabelt nivå ved modernisering og vedlikehold? Ved sammenligning med den siste bytypen

måtte området som bakgrunn for fritidsaktiviteter i hus og hage for menn, kvinner og barn endelig være av vesentlig betydning.

Bruken av området og forholdet mellom menneskene der er selvfølgelig avhengig av graden av bofasthet i befolkningen. Derfor prøvet registreringen å dokumentere kontinuiteten — hvor lenge folk hadde bodd i huset, på Risøy, i Haugesund. Graden av bofasthet hadde også en generell interesse fordi vi har liten kunnskap om forholdet mellom bofasthet og oppbrudd i bybefolkningen her i landet.

Punktene som nå er nevnt var naturligvis for vidtrekkende og pretensiose til å kunne besvares i løpet av tre ukers innsamlingsarbeid. Her nevnes de først og fremst for gjøre rede for ideene som lå bak registreringsarbeidet. Dessuten kan de tjene som middel til å definere Risøy-undersøkelsen som et ledd i en større sammenheng og som ledd i eventuelle videre undersøkelser både på Risøy og andre steder.

Registreringen på Risøy hadde altså til hensikt å skaffe til veie et dokumentasjonsmateriale om boligmiljøet utover det som normalt nedfeller seg i offentlige arkiver. Kunnskapen man på denne måten fikk fram, kunne nyttes på flere vis. Den kunne nyttes i den generelle debatten om bymiljø som pågår i dag. Den ville også kunne nyttes av forskere til videreføring og sammenligning nå eller i framtiden. Et særlig aktuelt aspekt ved bruken av dokumentasjonen var den spesielt museale funksjonen materialet var tenkt å få. Det ville i framtiden kunne tjene som bakgrunnsstoff for museets innsamlingspolitikk overfor 1970-årene. Det ville være en vesentlig kunnskapskilde til framtidig utstillingsvirksomhet med sikte på å belyse vår tids boligmiljø. Alle disse bruksaspektene kom til å få innflytelse på holdningen til det innsamlingsaktuelle materialet man sto overfor.

Forberedelsene før selve innsamlingsarbeidet i marken omfattet bl.a. registrering av Bygge- og reguleringsvesenets tegnings- og dokumentmateriale for Risøy-bebyggelsen. Bygninger eldre enn 1896 er svært sjelden belagt med tegningsmateriale. Til slike bygninger ble det tegnet prinsippsskisser under registreringen. Det samme gjelder de fleste uthusene. Forøvrig besto materialinnsamlingen i disse operasjonene:

1. Å fylle ut skjema for relativt bestemte data ved det materielle og sosiale miljøet.
2. Fotografering.
3. Inngående intervjuing av utvalgte personer etter emnelister.

Registreringsområdet ble delt mellom deltakerne slik at samme person utførte samtlige operasjoner i sitt område i rekkefølgen nevnt ovenfor. Skjemaregistreringen gjorde en kjent i ens område og lettet på den måten utvalget av informanter til de inngående intervjuene. Intellektuelt sett viste det seg å være gunstig for feltarbeiderne å arbeide med en overskuelig enhet som f.eks. 12 eiendommer. Før man tok fatt i hvert delområde, ble imidlertid en del registrering foretatt for det samlede området, slik som kartering av fortaus- og gatedekker, biltelling og en del generell fotografering.

Registreringen omfattet hele Sundgt. fra nr. 86 til og med nr. 172, i alt 48 eien-



*Risøy, fotografert mot nord fra Risøybrua. I bakgrunnen Hasseløy.  
Byen har ingen avskjerming mot havet i denne retningen.*

dommer. 5 gater krysser Sundgt. på dette stykket slik at den deles i 4 like store deler. Videre omfattet registreringen en kvartalrekke tvers over øyen, nemlig rekken mellom Vågsomt. og Fresvigsomt. like fram til Hallelandsomt. Dette feltet omfattet 26 eiendommer. Endelig omfattet registreringen 4 eiendommer i husklyngen på nordvestre del av øyen — «Vest på Risøynå». Tilsammen ble 78 eiendommer gjennomgått, d.v.s. ca. halvparten av boligeiendommene på denne delen av Risøy. Ved å avgrense registreringsområdet som nettopp skissert, fikk man med både det selv-grodde og det regulerte boligmiljøet, gateenheten og kvartalenheten, og alle typer hus fra de minste til de største, fra de eldste til de yngste.

Til registreringen av konkrete data knyttet til bygningsmiljøet på eiendommene og til personene som bodde der, ble det nyttet skjema. Disse skjemaene ble sammensatt i løpet av registreringens første dager.

Skjemaet for våningshus omfattet punkter for størrelse på leiligheter, om antallet leiligheter før og nå og for hvilke forandringer som eventuelt var skjedd med leilighetsinndelingen. På skjemaet ble videre bruken av ytrerommene i kjeller og på loft registrert. Det ble ført opp detaljer angående vedlikehold og moderniseringer og endelig hvilke oppvarmingsformer som ble nyttet.

Skjemaet for uthus omfattet tilsvarende punkter for bygningenes form og funksjon. Begge skjemaene var satt opp med tanke på til en viss grad å fange inn registreringsemnene i en tidsdimensjon, som særlig på disse områdene syntes å være nødvendig for å forstå dagens situasjon.

De øvrige skjemaene tok derimot sikte på å registrere fenomener slik de forekom

på registreringstidspunktet. Bare tilfeldige opplysninger om fortiden kom her med. På hageskjemaene ble det tegnet prinsippsskisser av planene med markering av skille mellom hagedel og gårdsplass, trapper dersom det var nivåforskjeller, og dekket på plass og inngangsparti. Bed ble tegnet inn med vekster som trær, busker, roser, stauder og frøplanter. Det som i aller videste forstand kan kalles møblering ble avmerket, slikt som sittegrupper med bord, stoler og parasoll, plasseringen av flaggstang, bosskasse, postkasse og oljefat, løse blomsterkasser, lekeapparater, fuglebrett.

Personskjemaene ble først og fremst nyttet ved intervjuene. Men mange slike ble også utfylt i forbindelse med de øvrige operasjonene. Skjemaet omfattet punkter for vanlige personalia. Utover dette var det særlig ment å skulle fange inn graden av kontinuitet. Skjemaet hadde derfor punkter for foreldres og besteforeldres fødesteder, for hvor de eventuelt hadde bodd på Risøy, for andre slektninger som bodde eller hadde bodd der. Det prøvet også å få med voksne barn som hadde slått seg ned der og foreldres holdning til at barna slo seg ned på Risøy.

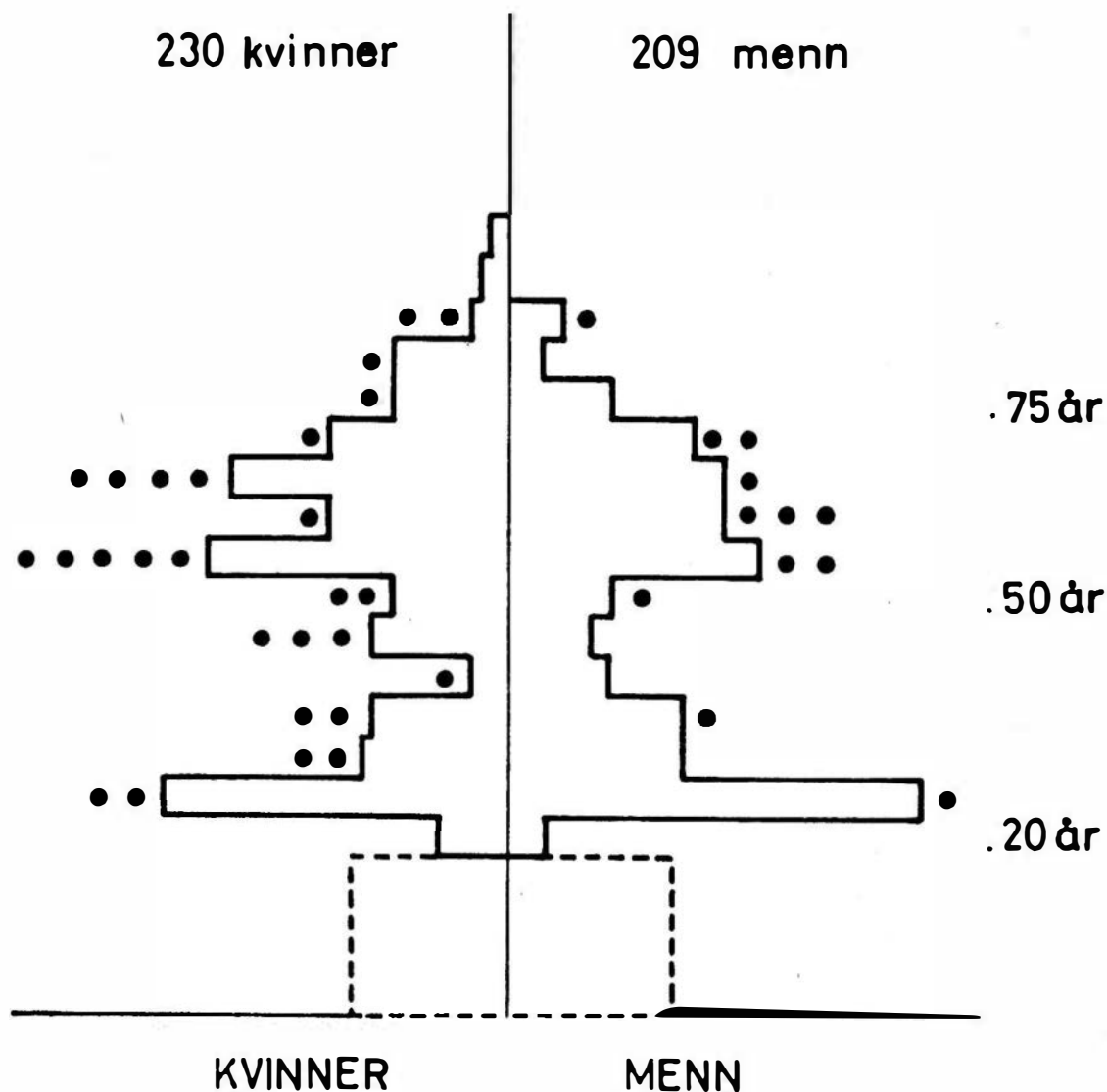
Som det fremgår av beskrivelsen av registreringsskjemaene var det nødvendig å snakke med en eller flere personer i hver eiendom under kartleggingen. Bare beboerne kunne gi opplysninger om tidspunktet for endringer og om bruk. I disse samtalene kom det ofte fram flere opplysninger enn dem som var nødvendige til skjemautfyllingen. Folk kom inn på hva de mente om Risøy som boligstrøk, hvor lenge de hadde bodd der, om de stilte seg negativt eller positivt til HMMV's ekspansjonsplaner. Siden museet sto bak undersøkelsen, regnet mange med at man ville vite mest mulig om «gamle dager». Det kom også gjerne fram at Risøybuene var «noe for seg sjøl» i forhold til folk i resten av Haugesund. Slike opplysninger og utsagn ble notert. De utgjør et tilfeldig stofftilfang fordelt på 27 samtaler. Dette stofftilfanget inneholder flere vurderinger og holdningsopplysninger enn hovedintervjuene som ble samlet omkring emner, og som således utgjør et mer systematisk og nøkternt materiale.

Utvalget av hovedinformanter skjedde tilfeldig. Men man prøvet å få alle grupper representert: Folk med lang kontinuitet på øyen, innflyttere, unge og eldre, folk med forskjellige yrker, gifte kvinner som arbeidet hjemme og kvinner som også hadde arbeide utenfor hjemmet. Figuren viser hvorledes informantene fordelte seg i forhold til befolkningssammensetningen. I begge henseender er kvinnene bedre representert enn mennene, især de middelaldrende. Men siden det dreiet seg om en boligundersøkelse, var det denne informantkategorien som satt inne med det mest aktuelle opplysningstilfanget. Kvinnene oppholdt seg mest i området, gjorde mest bruk av det og knyttet de viktigste kontaktene der. Således kunne det forsvares å intervjuer særlig mange representanter for denne kategorien.

Hovedintervjuene skulle utdype det skjematisk opplysningsmaterialet. Det skulle utgjøre en kvalitativ utvidelse av den kvantifiserbare kunnskapen som registrering av konkrete data ved miljøet kunne framskaffe.

1973

1 rute = 4 personer □



*Alderspyramide for befolkningen i registreringsområdet. I Jens og John Risøensgate er også kvartalene nord for registreringsbeltet tatt med. Oppgavene er hentet fra manntallet 1973. Denne omfatter ikke barna. Prikkene angir antallet informanter i hver aldersgruppe.*

Emnene som ble tatt opp i intervjuene var følgende: Om husene, om møblering og bruk av værelsene, om hagen eller gårdsplassen, om innkjøp, om foreningsvirksomhet, om naboforhold, om slektskapsforhold og kontinuitet, og endelig om vurdering av bytypen. Bare noen av informantene ble spurt om alle emnene. I noen



tilfeller skjedde dette gjennom to samtaler. Materialet omfatter også samtaler med ektepar der hver part har besvart visse emner, men hvor husholdningen altså er representert med en komplett besvarelse. Det hendte at to personer var tilstede under samtalen og besvarte spørsmålene vekselvis. Samtalen ble da renskrevet som ett intervju. I noen tilfeller ble bare ett emne tatt opp ved siden av bofasthet/kontinuitet som man prøvet å dokumentere for samtlige informanternes vedkommende. Tilsammen ble det samlet 38 intervjuer med 43 informanter. Av disse var 30 kvinner og 13 menn. Materialet ble renskrevet og delvis omdisponert umiddelbart etter intervjuet. Det vil bli arkivert i Haugesund museum.

Emnet husene ble tatt opp i 19 intervjuer og er således det emnet som ble grundigst belyst. Man gikk nærmere inn på forandringene som var gjort med byggingen, hvorledes de var blitt utført, hvem som hadde utført dem, hvordan finansieringen var blitt ordnet, om det hadde skjedd bytte av tjenester o.s.v. Også bruken av husene ble utdypet i samtale. I 9 tilfeller ble møbleringen av hele eller deler av leiligheter dokumentert. Det dreier seg om skisser av møbleringsplanen supplert med fotos og lister over hovedmøblene. De 9 leilighetene representerer de viktigste typene leilighetsplaner og beboerkategorier. I forbindelse med planene fikk man med opplysninger om hovedbruken av leilighetens ulike deler og hjemmets dagsrytme.

Temaet hage ble besvart i 13 intervju. Her ble hovedvekten lagt på tiden og kostnadene familiene la ned i stedet av sine hager, hvem som var mest interessert i dette arbeidet og i hvilken grad og på hvilken måte hagen ble benyttet.

Også familiens innkjøpsvaner ble tatt opp spesielt. Folks vaner på dette punktet måtte kunne belyse forholdet mellom øyen og byen. 11 informanter redegjorde for hvor de helst kjøper dagligvarene sine og for hvor ofte de handler.

To av informantene hadde vært særlig aktive i forenings- og organisasjonsvirksomhet. De redegjorde for arbeidet sitt med dette og for deltakelse i møter, arbeidsoppgaver o.s.v.

Kontakten mellom naboer måtte regnes som et meget viktig punkt — hvem folk regnet som naboer og hvorledes kontakten med dem artet seg. I 13 intervjuer er det beskrivelse av kontaktnettet og av hvorledes nabofellesskapet fungerte.

Det vanskeligste temaet som ble tatt opp var beboernes syn på sitt bygnings- og hagemiljø. Ingen av deltakerne hadde erfaring med en slik holdningsundersøkelse, men det var enighet om å ta emnet med som en prøve. 11 informanter ble spurt om emnet. Det er nødvendig å være mer forsiktig med å trekke konklusjoner på grunnlag av dette materialet enn hva gjelder de andre punktene.

Artiklene som følger bygger på en del av materialet som ble samlet inn gjennom registreringsarbeidet. Emnene de behandler er valgt i forhold til forfatterens spesielle interesseområder innenfor materialet. Hovedvekten er derfor i denne omgangen blitt lagt på det materielle miljøet og dets funksjon, mens sosialmiljøet bare i begrenset grad er tatt opp. Videre har forfatterne behandlet stoffet på en relativt

uprentesiøs måte. Artiklene bygger således på grovtellinger av registreringsmateriale og er egentlig ment å tjene som en rapport om arbeidet. Likevel er det å håpe at artiklene kan presentere seg som en helhet, og at de kan formidle aktuell og brukbar kunnskap om et levende sørvestnorsk trebymiljø. Så får behandlingen av andre emner innenfor materialet utestå til senere høve.

## RISØY FØR OG NÅ

*Av Carl Egil Buch.*

Risøy utgjør i dag den vestlige utkanten av det sentrale Haugesund. En relativt høg og smal bro fører fra omtrent midt på øyen til sentrum på fastlandet. Den krysser Smedasundet mellom fastlandet og øyen. Smedasundet fortsetter i nesten rett linje langs fastlandet nordover forbi Hasseløy. Hasseløy er atskilt fra Risøy med et sund kalt Kryssen. Vestenfor Hasseløy ligger Vibrandsøy og videre Karmsundet mot Torvastad på Karmøy. Vestenfor Risøy er overfarten til Torvastad fri.

Risøy er smal og langstrakt. Lengderetningen ligger i SSØ mot NNV parallelt med lengderetningen i landskapet nærmest øyen på fastlandet. Byens innbyggere oppfatter lengderetningen som NS. Etter oppfyllinger og planeringsarbeider opp gjennom tidene fortoner øyen seg i dag som en flate med bratte skrenter ned mot sjøen i øst og vest. I nord synker flaten jevnt mot sjøen unntatt et midtparti som står opp som et knauset utsiktspunkt. På vestsiden har øyen fått en lang utløper i kaien som er anlagt over Garpeskjærene i 1930-årene. På en fylling mellom øyen og den tidligere Risøyholmen på samme side ligger Haugesund Mekaniske Verksted.

● Opprinnelig var Risøy kupert. Det ble drevet gårdsbruk på øyen. Gårdens våningshus står enda på sørsiden av brohodet. Da Smedasundet tok til å bli et senter for sildesalting fra siste halvdel av 1830-årene, ble det ganske snart oppført en rekke sjøhus langs nordre del av strandlinjen mot fastlandet og langs strandlinjen mot Kryssen. Sjøhusene ble fortrinnsvis bygget på leiet grunn av handelsmenn fra Bergen og Stavanger<sup>1</sup>. Boliger ble fra først av bygget under samme tak som sjøhusene. Inntil 1856 var således bare noen få av bolighusene helt nord på øyen reist og et mer representativt våningshus på østsiden av øyen. Dette våningshuset ble senere flyttet til fastlandet<sup>2</sup>. Forøvrig var jordveien til Risøygården intakt.

Flyttingen av Valentinsens store våningshus til fastlandet har sammenheng med en forskyvning i Risøys betydning i forhold til resten av det området som var i ferd med å bli urbanisert. Det opprinnelige tyngdepunktet i dette området falt langs strandsidene ved Kryssen og sørover Smedasundet. Risøy hadde en sentral posisjon og syntes å kunne utvikle seg til et hovedpunkt. Men hovedtyngden av nybyggingen i området kom til å skje på fastlandet på strekningen fra Havnaberg